

Multisensoriskt musikdrama

Ett pedagogiskt arbetssätt för personer med flerfunktionsnedsättning

Linn Johnels

Linn Johnels, musikerapeut fil. mag., Nationellt center för Rett syndrom och närliggande diagnoser, Frösön. Doktorand i specialpedagogik, Stockholms universitet, Stockholm.

E-post: linn.johnels@regionjh.se

Multisensoriskt musikdrama (MSMD) är ett pedagogiskt arbetssätt där element från musikerapi, så som lyhördhet, musikaliskt samspel och utforskande, kombineras i en berättelse som förstärks med multisensoriska föremål. Arbetssättet är utvecklat för elever med flerfunktionsnedsättning, dvs. den elevgruppen som har de största svårigheterna och där såväl internationell forskning som svenska skolmyndigheter har pekat på behovet av kunskapsutveckling och mer pedagogiskt material. Motivation och engagemang är en viktig förutsättning för utveckling och lärande, och detta gäller inte minst den här elevgruppen, där stunder av vakenheten och engagemang förekommer mer sällan än hos typiskt utvecklade elever. Arbetssättet utvärderas för närvarande i två forskningsstudier inom grundsärskolan med lovande resultat. I den här artikeln beskrivs bakgrund och syfte med arbetssättet, samt hur man kan skapa ett MSMD för individer med omfattande funktionsnedsättningar i alla åldrar.

Multisensory Music Drama (MSMD) is an educational approach where elements from music therapy (e.g. reciprocity, sensitivity and musical interaction) are combined in a dramatized narrative supported by multisensory stimulation. The approach is developed for students with severe/profound intellectual and multiple disabilities (S/PIMD), i.e., a group of students with the most profound disabilities and for whom relatively little pedagogical research is available. Experience and research suggest that supporting engagement and attentiveness are important, since these behaviors are prerequisites for development and learning. MSMD is currently evaluated in two research studies in compulsory schools for students with S/PIMD, with promising results. In this article, the rationale for and the aim of the approach are described. A step-by-step description is provided of how to create a MSMD for individuals of all ages with S/PIMD.

Bakgrund

Personer med flerfunktionsnedsättning

Personer med flerfunktionsnedsättning (ffn) är i behov av stöd från omgivningen i alla situationer i livet. De behöver hjälp med att få sina grundläggande behov tillgodosedda, likväl hjälp att uttrycka sina förmågor, sin vilja och sin personlighet. Personer med ffn har såväl en svår intellektuell som motorisk funktionsnedsättning (Nakken & Vlaskamp, 2007; Wilder & Granlund, 2019; Socialstyrelsen, 2020). De har vanligtvis även andra medicinska tillstånd och en annorlunda upplevelse av sensoriska intryck (Axelsson et al., 2013). Deras kommunikation är oftast icke-verbal och uttrycks främst genom kroppskommunikation, gester och ljud (Wilder, 2014).

Pedagogisk forskning om elevgruppen

Elever som har ffn går vanligtvis i grundsär- och gymnasiesärskola i Sverige. De läser en kursplan med ämnesområden som omfattar estetisk verksamhet, kommunikation, motorik, vardagsaktiviteter och verklighetsuppfattning (Skolverket, 2022). Elevgruppen är heterogen och undervisningen organiseras vanligtvis i små klasser med hög personaltäthet (Östlund, 2015). Internationell forskning har pekat på att kunskapsutveckling av stöd, interventioner och lärandestrategier för elevgruppen behöver utvecklas (Ware, 2018; 2004). Även Specialpedagogiska skolmyndigheten påvisade i en rapport behovet av mer pedagogiskt material för elevgruppen (Gröndahl, 2014).

Samspel och engagemang – förutsättningar för utveckling och lärande

Omgivningens lyhördhet och responsivitet, dvs. att vi uppmärksammar, lyssnar förväntansfullt, inväntar svar och bekräftar den kommunikation som personen gör, gynnar samspel, uppmärksamhet och engagemang hos personer med komplexa kommunikationsbehov, så som personer med ffn (Thunberg et al., 2011; Wandin et al., 2021; Wilder, 2014). Ofta använder vi responsiva strategier omedvetet och intuitivt när kommunikationen fungerar som vanligt, men när vi möter personer som har en lite annorlunda kommunikationsstil, behöver vi medvetet använda dessa strategier för att motivera personen att ta initiativ och locka tillbaka fokus till samspelet när personen tappar uppmärksamheten. Internationell forskning har pekat på vikten av engagemang och uppmärksamhet som viktiga förutsättningar för utveckling och lärande hos personer med ffn (Carpenter et al., 2015; Mahoney et al., 2007). Forskningsstödet för såväl responsiva omgivningsstrategier som betydelsen av motiverande och engagerande aktiviteter (Munde & Vlaskamp, 2014; Van keer et al., 2020), har lett fram till utvecklingen av det pedagogiska arbetssätt – Multisensoriskt musikdrama – som beskrivs i föreliggande artikel.

Musikterapi och berättande med sinnesstimulering

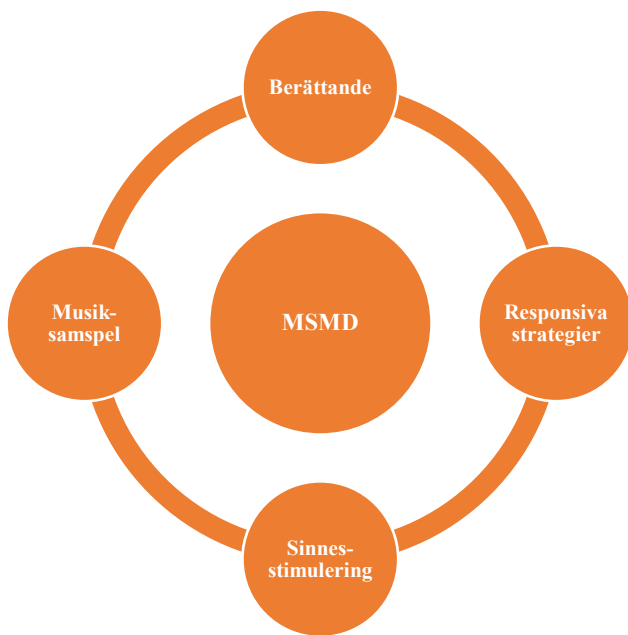
I Sverige, liksom i många delar av världen, används musikterapi och musiksamspel som en integrerad del av utbildningen för elever med omfattande funktionsnedsättning. Syftet med musikterapi och musikinteraktion är vanligen att stödja kommunikationsutveckling och motivation i strukturerade, lekfulla och icke-verbala musikaktiviteter (Johnels et al., 2021). I den här musikterapi-traditionen menar man att vi alla har en medfödd musikalitet och att spegling, turtagning, känslomässig intoning och förväntanslekar inte endast kan relateras till musikalisk utveckling utan till kommunikationsutveckling mer generellt (Malloch & Trevarthen, 2009). Ett relativt omfattande forskningsunderlag har visat att musikterapi är en gynnsam pedagogisk aktivitet för att stödja engagemang, delad uppmärksamhet och initiativtagande hos personer med omfattande intellektuell funktionsnedsättning (Johnels et al., 2021; Wheeler, 2013; Rainey Perry, 2003).

I musikinteraktion använder musikterapeuten musikaktiviteter och instrumentsamspel för att locka personen att uttrycka sig att samspele med röst och instrument. Instrument och favoritföremål är viktiga verktyg för delad uppmärksamhet eller för att delta i musikaliska turtagningar. Ett första steg är att göra en kartläggning av vilka ljud, instrument, sinnesintryck eller saker som personen tycker om. Dessa blir sedan utgångspunkten för den gemensamma musikaktiviteten. Musikterapi tillsammans med målgruppen har ofta en tydligt strukturerad form med start- och slutsång och återkommande moment däremellan. Ofta används olika former av bildstöd för att förtydliga vad som ska ske och ge personen med funktionsnedsättning möjligheter att ta initiativ och välja, så som vid instrumentval.

Ett parallellt arbetssätt, som utvecklats specifikt för personer med ffn, är multisensorsikt berättande. I arbetssättet läser en berättare en berättelse som förtydligas med olika typer av förbestämda föremål (sinnesstimulering) under samspel med personen med ffn. Forskning har visat att arbetssättet kan öka engagemang och uppmärksamhet hos målgruppen (Ten Brug et al., 2015; Ten Brug et al., 2016). Det huvudsakliga syftet med multisensoriskt berättande är att det ska vara en lustfylld aktivitet och inkludera personer ur målgruppen i en berättarkultur där de kan vara aktiva och delaktiga. Multisensoriskt berättande syftar således också till att stödja samspel mellan berättare och lyssnare. Upprepade läsningar möjliggör igenkänning och förväntan hos lyssnaren. För att gynna lyssnarens delaktighet och möjlighet att vara aktiv själv, är det viktigt att lyssnaren har möjlighet att utforska de föremål som används. Multisensoriskt berättande är en av få evidensbaserade interventioner som har utvecklats för personer med flerfunktionsnedsättning (Ten Brug et al., 2015).

Tidigare forskning har visat att musik i samband med interaktivt berättande har en positiv inverkan på engagemang och lärande i klassrumssituationer för elever med autism (Carnahan et al., 2009). Det verkar alltså som att användandet av musikalisk interaktion tillsammans med berättande kan förstärka varandra, och erfarenheten säger att detta sannolikt är fallet även för personer med ffn.

Eftersom det hittills inte finns någon som på ett systematiskt sätt har utvecklat ett arbetssätt som drar nytta av kombinationen av musikinteraktion och multisensoriskt berättande med målgruppen flerfunktionsnedsättning, skapade jag och mina kollegor det pedagogiska arbetssättet Multisensoriskt musikdrama (MSMD). I Multisensoriskt musikdrama, kombineras just musikinteraktion och multisensoriskt berättande på ett integrerat och strukturerat sätt med målsättning att stödja engagemang, initiativförmåga och utveckling hos personer med ffn. I figur 1 nedan visualiseras arbetssättets centrala delar.

Figur 1: Centrala delar i MSMD

Skapa ett Multisensoriskt musikdrama

Nedan beskrivs i en övergripande steg-för-steg-guide hur du kan skapa ett MSMD från förberedelse till genomförande. Slutligen beskrivs ett exempel på hur ett tillfälle med MSMD kan gå till.

Steg 1. Kartlägg intressen, förmågor, kommunikationssätt och engagemang:

Innan du skriver ett multisensoriskt musikdrama för en specifik person gör du en kartläggning av personens intressen, förmågor och kommunikationssätt: Vad tycker personen om att göra? Vad motiverar personen att vara aktiv? Hur kommunicerar personen? Kan personen ta initiativ? Hur ser personens motoriska förmågor ut? Vilka sinnesförmågor och stimuli lockar till aktivitet?

Steg 2. Skriv ett individualiserat MSMD:

Ett MSMD kan handla om vad som helst som personen är intresserad av, till exempel: en utflykt i naturen (på stranden, i skogen, i fjällen, i trädgården), eller om en fantasi, så som en tur ut i rymden, en spökhistoria, eller om mer vardagsnära ämnen – t ex besök på bondgård, gå på zoo, åka på safari, åka på en resa, gå på disco, ha spa eller gå på kalas. Det kan också utgå från en befintlig myt eller saga.

I tabell 1 nedan ges ett exempel på hur du kan skriva ett MSMD utifrån olika stödrubriker. Gör en ruta för varje händelse och fyll i vad som sker.

Tabell 1: Formulär att fylla i när du gör ett MSMD

Förberedelse	Text	Sensoriskt stimuli (Hur/på vilket sätt förevisas det?)	Personens deltagande (Hur förväntas personen delta?)	Berättarens strategier	Musik

Utgå från personens förmågor (motoriska, sensoriska, kommunikativa etc.) och intressen (tycker personen om speciella föremål, ljuseffekter, ljud, instrument, aktiviteter etc.), för att skapa ett MSMD:

- Skriv en ramberättelse ca 8-16 meningar. Välj ut 6-8 föremål som ska förstärka och förtydliga berättelsen. Använd föremål som personen själv kan utforska.
- Tidsomfång för genomförande ca 15 minuter (eller så lång tid som personen kan vara aktiv och uppmärksam).
- Tänk på att använda responsiva strategier i musikdramat, t ex att invänta och uppmärksamma reaktioner.
- Använd även gärna följande moment:
  - Rörelse (fin-, grovmotorisk och proprioceptiv).
  - Spänningsmoment (inklusive paus och upplösning).

tema

- Taktilt/känslmoment på hand eller kropp.
- Auditiv stimulans.
- Visuell stimulans.
- Doft kopplad till händelse.
- Möjlighet att göra val/bli bekräftad i vad som verkar vara val.
- Olika kvaliteter/temperaturer.
- Tydlig struktur, tex genom bild- eller taktilt stöd.
- Musiksamspel anpassade efter personens förutsättningar.
- Dynamik mellan lugna och fartfyllda moment.
- Du kan ha hjälp av följande stödord när du skapar ett MSMD:
  - Vad handlar det om (berättelsen/handlingen)?
  - Med vad? Vilka föremål, musikinstrument och sinnesstimulering används för att förstärka berättelsen?
  - Vem är lyssnaren och vem är berättaren och hur påverkar det berättelsen?
  - Var är en bra plats för berättelsen?
  - Varför? Vilka mål kan genomförandet av det MSMD bidra till (t ex ökad vakenhet, initiativtagande osv.)?

Bildstöd

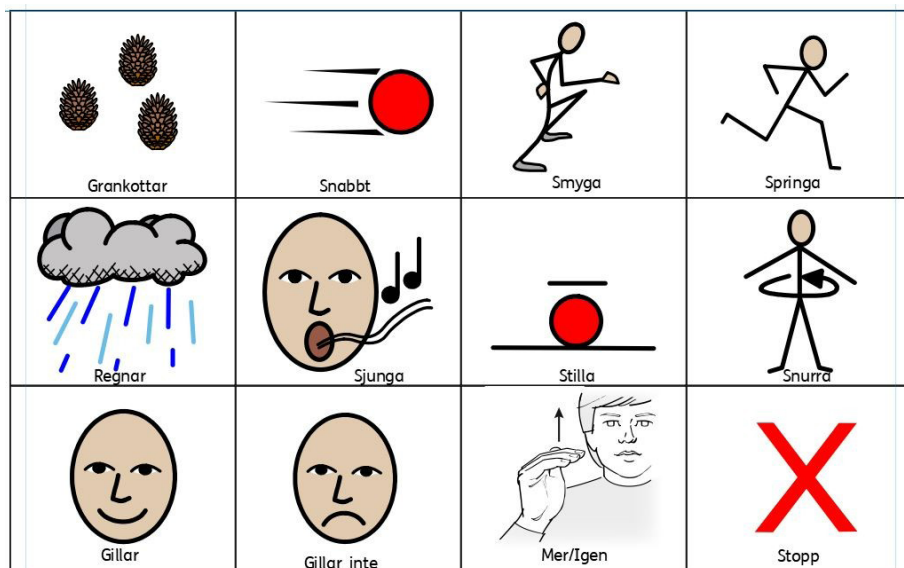
Att använda bildstöd i samband med MSMD kan fungera som kognitivt och kommunikativt stöd både för dig som berättare och även för personen med funktionsnedsättning. Bilderna förstärker och tydliggör det som sker och ger er möjlighet att prata om det. Tänk på att lägga in känslor och möjligheter för personen att bekräfta och avvisa olika alternativ. Till exempel svara på om hen vill göra mer eller om hen är färdig. I figur 2, ges ett exempel på hur ett bildstöd kan se ut.

Steg 3. Förberedelser inför genomförande:

- Välj en tid på dagen då personen är uppmärksam och mottaglig för samspel (anpassa genomförande av MSMD till personens dygnsrytm).
- Ta fram text, föremål och musikinstrument som tillhör det aktuella musikdramat.
- Ställ i ordning rummet: Finns det en anpassad sittplats? Är ljud- och ljussättning anpassat till personen? Se till att ingen stör er under musikdramat.

Steg 4. Genomförandet

För att ge en bild av hur MSMD kan gå till ges nedan ett exempel i form av en vinjett. I exemplet har jag kondenserat olika skeenden och moment som kan vara viktiga att uppmärksamma vid MSMD. I beskrivningen får ni möta en flicka med flerfunktionsnedsättning (som kallas Nadja) och hennes elevassistent

Figur 2: Bildstöd till ett MSMD

(som kallas Martin). Vinjetten är fingerad så tillvida att ”Nadja” och ”Martin” är sammanslagningar av olika individer jag träffat i mitt praktiska arbete. Nadja är 8 år, rullstolsburen, snabb och impulsiv i sina rörelser och reaktioner. Hon kan greppa och slå på föremål, men behöver hjälp att hålla kvar dem och har en mycket begränsad finmotorisk förmåga. Hon har några få talade ord och uttrycker sig mest genom kroppskommunikation, mimik och ljud. Utifrån Nadjas intressen har vi skapat ett musikdrama som handlar om ett skogsäventyr.

Nadja ser glad ut när hon kommer in i rummet där vi ska ha MSMD. Jag har satt fram bildstöd på ett ställ på bordet där vi ska sitta. Nadja får hjälp av Martin att placera sin rullstol vid bordet. Nadja sträcker sig genast fram för att ta tag i bildstödet. Jag pekar på bildstödet medan jag säger och använder tecken för att förstärka mitt tal: ”Idag ska vi ut på ett skogsäventyr!” Jag sträcker fram en grankvist som förtydligande föremål och signal för detta och låter henne utforska kvisten. Lite tveksamt tar hon tag i kvisten och känner på den med händerna och för den även till munnen. Hon grimaserar lite, kanske för att den känns lite taggig eller inte smakar så gott? Jag tar upp gitarren och sjunger startsången ”Här är vi, du och jag i skogen” där jag sjunger våra namn och att vi ska ge oss ut på ett skogsäventyr. Nadja sträcker sig fram mot gitarren och liksom trummar på gitarrlocket och på strängarna. När jag har sjungit sången en första gång, gör jag en paus och säger: ”Vill du också ha ett instrument att spela på, Nadja?” Hon tittar upp-

märksamt på mig och lutar sig fram mot mig. Jag erbjuder henne att spela på en turkisk trumma (darbuka) och Martin hjälper till att hålla den på plats framför Nadja. När vi sjunger sången igen trummar Nadja med. Ibland ser det ut som att hon tycker att det blir lite för starkt ljud från trumman, då hon ibland släpper trumman och håller händerna för öronen. Jag tänker att jag vid nästa tillfälle ska erbjuda henne en trumma med lite mjukare ljud. Därefter ställer jag undan instrumenten och tar fram en liten mjuk gosedjursfågel (en talgoxe) som låter när man trycker på den. ”Hörde du Nadja?” frågar jag efter att jag har tryckt på fågeln. ”Jag tyckte att jag hörde något!” När jag håller fågeln framför Nadja och trycker så att det låter, ler hon stort och tittar på mig och på fågeln. Jag sträcker fram den så att hon kan hålla den själv, varpå hon trycker den mot sitt öra. Jag hjälper henne att hålla kvar fågeln och stryker den längs med hennes kind. Hon ler och tittar på mig. Jag pekar i bildstödet och tolkar och bekräftar hennes reaktion genom att säga: ”Kändes den mjuk? Det ser ut som att du tyckte om att känna på fågeln”. När Nadja verkar tappa intresset för att utforska fågeln tar jag och lägger undan den och bläddrar vidare i bildstödet. Medan jag pekar i bildstödet berättar jag att det också växer mycket här i skogen. Jag håller fram en bit mossa och Nadja utforskar den först lite tveksamt med händerna och sedan med munnen. Hon grimaserar lätt när hon smakar på den och sedan kastar hon iväg den. Jag fortsätter berättelsen och säger: ”Men titta vad jag hittade i mossan, det är ju en snigel!” Jag visar Nadja en leksakssnigel och frågar sedan om hon skulle vilja spela med mig i sången ”Lilla snigel”. Jag ställer trumman på fotstödet till hennes rullstol och vi trummar tillsammans på trumman samtidigt som jag sjunger ”Lilla snigel, akta dig...”. I slutet av sången gör jag ett accelerando (trummar snabbare) på trumman innan jag gör en kort paus och tar tag i Nadja när jag samtidigt sjunger ”annars - tar jag dig!”. Nadja skrat- tar till med vad som ser ut som skräckblandad förtjusning. Jag gör en paus i sången och håller fram två tryckkontakter med bilder och förinspelade meddelande för ”igen” och ”färdig”. Jag frågar Nadja om hon vill göra igen eller om hon är färdig. Jag håller fram kontaktarna på var sin sida framför henne. Nadja trycker inte på någon av kontaktarna, utan börjar istället att trumma igen. Jag tolkar och bekräftar det genom att trycka på kontakten för ”igen” och säger: ”Ja, du vill trumma igen!” Vi trummar och sjunger sången igen. Ibland gör jag pauser i sången och väntar på att Nadja ska trumma för att sätta igång sången igen. Det här är en strategi för att locka henne att vara aktiv och behålla engagemanget i aktiviteten. Denna gång ser hon lite för- väntansfull ut när jag gör ett accelerando i slutet av sången. När jag fångar henne skrattar hon och tittar på mig. Jag ställer därefter undan trumman och tar fram en tryckkontakt med förinspelat ljud ifrån en bäck. Jag trycker på den och håller fram den framför Nadja medan jag säger: ”Hörde du, det låter som vatten. Vill du trycka?”. Nadja trycker på kontakten när jag håller fram den, men ser inte så intresserad ut. Jag lägger bort kontakten och tar

istället fram en skål med vatten medan jag pekpratar i bildstödet och säger: ”Vi har kommit till en bäck, vill du känna på vattnet?”. Nadja sträcker sig direkt fram och börjar plaska och utforska vattnet först med händerna och sedan med munnen. Martin hjälper henne att hålla skålen så nära att hon kan bubbla med munnen i vattnet och utforska utan att skålen faller i golvet. Jag pekpratar med hjälp av bildstödet och tolkar och bekräftar: ”Det ser ut som du tycker att det är härligt att utforska vattnet, Nadja!”. Jag plaskar lite tillsammans med henne medan jag sjunger ”Dripp, dropp, dripp, dropp”. Tillslut pekpratar jag med hjälp av bildstödet att det är dags att torka sig lite och sjunga en slutsång. Martin hjälper Nadja att torka av sig och jag ställer undan vattenskålen. Jag tar fram en Ipad med musikappen ”Bloom”. Jag frågar Nadja om hon vill spela på den när vi sjunger slutsången. Nadja börjar genast spela med båda händerna – när hon gör det så bildas det visuella ringar på Ipaden och skapas klingande ljud. Detta fångar Nadjas intresse. Hon böjer sig fram och utforskar även Ipaden med munnen, vilket gör att jag funderar på om jag ska byta till något mer vattentåligt instrument nästa tillfälle. (Kanske klangstavar som hänger på ett ställ?) Jag sjunger och spelar gitarr i en lugn slutsång om att skogsäventyret är slut för denna gång.

Notera att vi använder samma musikdrama (med små justeringar och anpassningar) under en mycket lång period tillsammans. Repetition, struktur och förutsägbarhet är en förutsättning för igenkänning och ger möjlighet för ökad delaktighet.

Figur 3: Exempel på material som används i MSMD

Pågående forskningsstudier

MSMD utvärderas för nuvarande i två forskningsstudier inom grundskolan för elever som läser ämnesområden. Den första studien var en experimentell studie, där det var jag som musikerterapeut som genomförde lektioner med

MSMD samt en jämförelseaktivitet (bilderboksläsning) som eleverna brukar ha under skoldagen. Tre elever med ffn och deras skolpersonal deltog. Syftet med studien var att undersöka om MSMD i högre grad än jämförelseaktiviteten motiverar och väcker engagemang hos eleverna. Utöver videoobservationer av elevernas uppmärksamhet och initiativtagande, skattade skolpersonalen elevernas engagemang samt utvärderade den sociala validiteten av arbetssättet, dvs. hur väl de tyckte att arbetssättet passade in i den pedagogiska kontexten. Den andra studien var en fallstudie, där samverkansprocessen med en specialpedagog/klasslärare till en elev med flerfunktionsnedsättning och Rett syndrom utvärderades. Preliminära resultat från de båda studierna är positiva och pekar på att arbetssättet är en lovande pedagogisk aktivitet när det gäller att stödja engagemang, uppmärksamhet och initiativtagande hos eleverna. Arbetssättet upplevs även ha god social validitet enligt skolpersonalen. Resultaten pekar även på att det är ett arbetssätt som kan användas av skolpersonal med olika grad av förkunskaper och färdigheter i musiksamspel, även om också mer forskning behövs för att säkert uttala sig i dessa frågor.

Sammanfattande slutord

I föreliggande artikel har det pedagogiska arbetssättet Multisensoriskt musikdrama beskrivits. Arbetssättet har utvärderats framför allt med elever med ffn som läser ämnesområden inom grundsärskolan, och jag har i denna text försökt visa konkret hur man kan arbeta med MSMD i denna kontext. Våra praktiska erfarenheter från *Eldorado Resurscenter – aktivitet, kunskap och kultur* i Göteborg och från *Nationellt Center för Rett syndrom och närliggande diagnoser* på Frösön, visar samtidigt att det finns all anledning att tänka sig att det även kan vara en motiverande och givande aktivitet i andra verksamheter och med målgrupper och personer i alla åldrar.

Referenser

- Axelsson, A. K., Granlund, M. and Wilder, J. (2013). Engagement in family activities: A quantitative, comparative study of children with profound intellectual and multiple disabilities and children with typical development. *Child: Care, Health and Development*, 39, 523–534.
- Carnahan, C., Musti-Rao, S., & Bailey, J. (2009). Promoting active engagement in small group learning experiences for students with autism and significant learning needs. *Education and treatment of Children*, 32(1), 37-61.
- Carpenter, B., Egerton, J., Cockbill, B., Bloom, T., Fotheringham, J., Rawson, H., & Thistlethwaite, J. (2015). *Engaging learners with complex learning difficulties and disabilities: A resource book for teachers and teaching assistants*. London: Routledge.
- Gröndahl, P. (2014). Rapport: ALL 2014/1222. Specialpedagogiska skolmyndigheten. Kartläggning av behovet av läromedel samt dokumenterat specialpedagogiskt stöd för elever i grundsärskolan med inriktning träningskola – slutredovisning. www.spsm.se

- Johnels, L., Vehmas, S., & Wilder, J. (2021). Musical interaction with children and young people with severe or profound intellectual and multiple disabilities: a scoping review. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1-18.
- Mahoney, G., Kim, J. M. and Lin, C. (2007). Pivotal behavior model of developmental learning. *Infants & Young Children*, 20, 311–325.
- Malloch, S. & Trevarthen, C. (2009). *Communicative Musicality: Exploring the Basis of Human Companionship*. Oxford: Oxford University Press.
- Munde, V., & Vlaskamp, C. (2014). Initiation of activities and alertness in individuals with profound intellectual and multiple disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 59(3), 284-292.
- Nakken, H., & Vlaskamp, C. (2007). A need for a taxonomy for profound intellectual and multiple disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 4(2), 83-87.
- Rainey-Perry, M. (2003). Relating improvisational music therapy with severely and multiply disabled children to communication development. *Journal of Music Therapy*, 40, 227–246.
- Skolverket. (2022). Läroplan för grundskolan. Hämtad 2022-08-24 från: <https://www.skolverket.se/publikationsserier/styrdokument/2022/laroplan-for-grundskolan--lgrsr22>
- Socialstyrelsen. (2020). Resultat av remiss av begreppet flerfunktionsnedsättning Retrieved 2020-03-01 from: <https://www.socialstyrelsen.se/utveckla-verksamhet/e-halsa/terminologi/avslutade/>
- Ten Brug, A., Munde, V. S., van der Putten, A. A., & Vlaskamp, C. (2015). Look closer: the alertness of people with profound intellectual and multiple disabilities during multi-sensory storytelling, a time sequential analysis. *European Journal of Special Needs Education*, 30(4), 535-550.
- Ten Brug, A., Van der Putten, A. A. J., Penne, A., Maes, B., & Vlaskamp, C. (2016). Making a difference? A comparison between multi-sensory and regular storytelling for persons with profound intellectual and multiple disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 60(11), 1043-1053.
- Thunberg, G., Carlstrand, A., Claesson B. & Rensfeldt Flink, A. (2011). *KomIgång – en föräldrakurs om kommunikation och kommunikationsstöd*. Vänersborg: Västra Götalandsregionen.
- Van keer, I., Bodner, N., Ceulemans, E., Van Leeuwen, K., & Maes, B. (2020). Parental behavior and child interactive engagement: a longitudinal study on children with a significant cognitive and motor developmental delay. *Research in Developmental Disabilities*, 103, 103672.
- Wandin, H., Lindberg, P., & Sonnander, K. (2021). Aided language modelling, responsive communication, and eye-gaze technology as communication intervention for adults with Rett syndrome: three experimental single case studies.
- Ware, J. (2004). "Profound and multiple learning difficulties" In A. Lewis and B. Norwich (Eds.), *Special teaching for special children? Pedagogies for inclusion*, (ss.67-80). New York: Open University Press.
- Ware, J. (Ed.). (2018). *Educating children with profound and multiple learning difficulties* (Vol. 60). London: Routledge.
- Wheeler, B. L. (2013). Individuals with severe and multiple disabilities. *Guidelines for Music Therapy Practice in Developmental Health*. Gilsum, NH: Barcelona, 399-440.
- Wilder, J. (2014). *En systematisk kunskapsöversikt om kommunikation hos och med barn och ungdomar med flerfunktionsnedsättningar*. Kalmar: Nationellt Kompetenscentrum Anhöriga.
- Wilder, J., Granlund, M. (2019). Flerfunktionsnedsättning. In Söderman, L. & M. Nordlund (Eds.). *Omsorgsboken – möjligheter och svårigheter vid intellektuell funktionsnedsättning*. Stockholm: Liber AB.
- Östlund, D. (2015). Students with profound and multiple disabilities in education in Sweden: teaching organisation and modes of student participation. *Research and Practice in Intellectual and Developmental Disabilities*, 2(2), 148-164.